

Ex. A.
[STOCKHOLM]

N.M.S. Vägledn
Till utst. utst. utst.
1932

SUPPLEMENT TILL
KATALOG
ÖVER
**GUSTAV II ADOLFS
UTSTÄLLNINGEN**
I NORDISKA MUSEETS HALL

1632—1932

UTGIVET TILL DEN 6 NOVEMBER 1932

Nordiska museets
bibliotek

N.M.:s

Vägledn

Ex. A

UTLÅNAS EJ

[STOCKHOLM] Ex. A

SUPPLEMENT TILL
KATALOG
ÖVER
GUSTAV II ADOLFS
UTSTÄLLNINGEN
I NORDISKA MUSEETS HALL

1632—1932

UTGIVET TILL DEN 6 NOVEMBER 1932

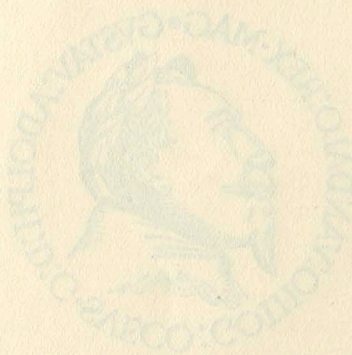
SUPPLEMENT TILL

KATALOG

1932

GUSTAV II ADOLFS
UTSTÄLLNINGEN

NORDISKA MUSEETS HALL

1809-1832

UPPSALA 1932

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

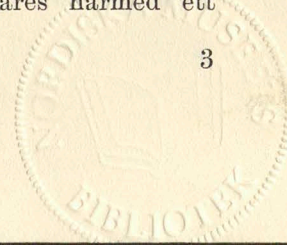
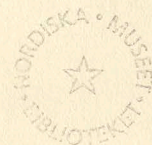
82843

Förord.

Bland de Gustav Adolfsutställningar, som innevarande år hållits i Tyskland, torde den i Germanisches Nationalmuseum i Nürnberg ha varit den utan jämförelse förnämsta. Till denna utställning hade hopbragts bl. a. en samling märkliga Gustav Adolfsporträtt, varibland särskilt märktes den i år nyupptäckta rödkritteckningen av Lorenz Strauch, väl det utan jämförelse förnämsta dokument som finnes om Gustav II Adolfs utseende. Dessutom märktes porträtt av hertig Bernhard av Weimar, Wallenstein samt Gustav Adolfs hatt och andra i Tyskland befintliga relikier från trettioåriga krigets dagar, som vi icke hava någon motsvarighet till i Sverige.

Denna utställning i Nürnberg, som hade ordnats av överborgmästaren därstädes, Dr Luppe, och chefen för Germanisches Nationalmuseum, Geheimerat Dr Zimmermann, slog igen sina portar redan den 15 september. Då det ansågs synnerligen önskvärt att Gustav Adolfsutställningen i Stockholm kompletterades med det intressantaste materialet på Nürnbergerutställningen och även med föremål, som kunde finnas på andra ställen i Tyskland eller Tjeckoslovakiet, företogo intendenten för Kungl. Livrustkammaren friherre R. Cederström och undertecknad på uppdrag av kommitterade en resa för utväljande och insamlande av de ur svensk synpunkt värdefullaste sakerna. Dessutom ingick i vår uppgift att insamla föremål, som ytterligare kunde illustrera slaget vid Lützen. För detta ändamål har inlånats material förutom från Sverige och Tyskland även från Danmark och England samt framför allt från samlingar i Tjeckoslovakiet, bl. a. från Wallensteins slott, Friedland.

Till alla de utställare, som på det mest älskvärda sätt tillmötesgått vår anhållan om utlåning ur sina samlingar till denna s. k. Lützenutställning frambäres härmed ett

vördsamt tack. Ett särskilt tack riktas till Geheimerat Dr Zimmermann. Utan hans välvilliga och sakkunniga bistånd hade vår utställning knappast kunnat kompletteras med dessa ur svensk synpunkt så ytterst intressanta Gustav Adolfsminnen.

Denna katalog över de saker, som hopsamlats till Lützendagen den 6 november, har förutom av undertecknad utarbetats av intendenten friherre R. Cederström och förste arkivarien E. Nygren.

Den inledande skildringen av slaget vid Lützen är författad av kaptenen vid Generalstaben Folke Pira.

Stockholm den 6 november 1932.

ÅKE STAVENOW.

Utställningens kommissarie.

Slaget vid Lützen.

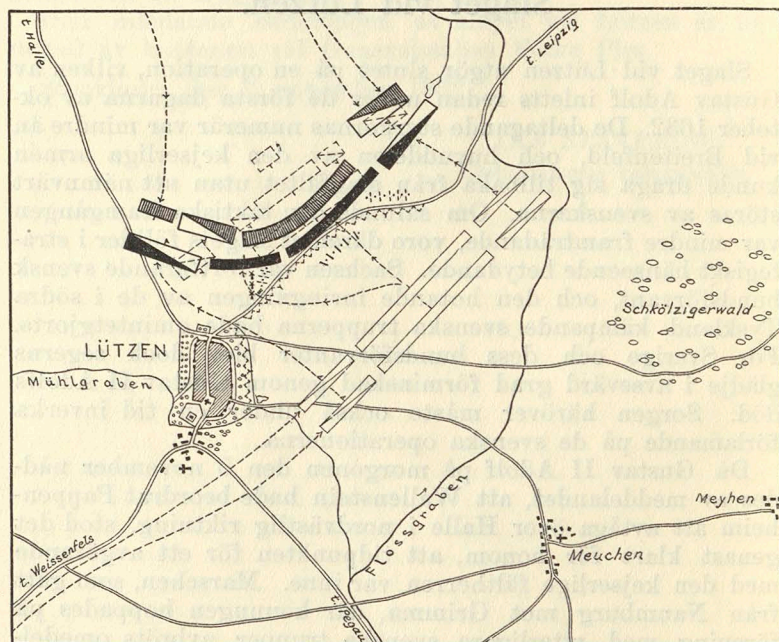
Slaget vid Lützen utgör slutet på en operation, vilken av Gustav Adolf inletts redan under de första dagarna av oktober 1632. De deltagande styrkornas numerär var mindre än vid Breitenfeld, och huvuddelen av den kejserliga armén kunde draga sig tillbaka från slagfältet utan att nämnvärt störas av svenskarna. Om sålunda den taktiska framgången var mindre framträdande, voro däremot slagets följder i strategiskt hänseende betydande. Sachsen var fortfarande svensk bundsförvant, och den hotande inringningen av de i södra Tyskland kämpande svenska trupperna hade ointetgjorts. För Sverige och dess bundsförvanter blev dock segerns glädje i avsevärd grad förminskad genom Gustav II Adolfs död. Sorgen häröver måste också under en tid inverka förlamande på de svenska operationerna.

Då Gustav II Adolf på morgonen den 5 november nåddes av meddelandet, att Wallenstein hade beordrat Pappenheim att avtåga över Halle i nordvästlig riktning, stod det genast klart för honom, att tidpunkten för ett avgörande med den kejserlige fältherren var inne. Marschen, som gått från Naumburg mot Grimma, där konungen hoppades på förening med ytterligare svenska trupper, avbröts omedelbart. Nya order utfärdades och i dessa angavs Lützen såsom dagens marschmål.

De av Gustav Adolf framsända kavalleriavdelningarna påträffade snart fientliga marschbevakningsavdelningar och vid övergången av Rippachbäcken, 5 km. sydväst om Lützen, lyckades det den wallensteinske befälhavaren, generalmajoren Rudolf Colloredo, att under flera timmar förhindra den svenska härens vidare framträngande. Då Gustav Adolf slutligen betvingat motståndet, var den korta novemberdagen redan till ända. Att under den inträdande skymningen fortsätta framryckningen var uteslutet. Den svenska hären

fick därför i full slagordning bivackera på slätten sydost om Rippach.

I det kejserliga högkvarteret hade de tidigare rapporterna om den svenska framryckningen mötts med misstro. Först på eftermiddagen, då den svenska armén uppmarscherade mot Rippachövergångarna, synes det hava stått klart för Wallenstein, att Gustav Adolf ämnade anfalla de styrkor, som befunno sig vid Lützen.

Snart dånade de tre kanonskott, vilka i ordena voro bestämda som larmtecken, och rapporttryttare sprängde i alla riktningar för att återkalla de borttågande trupperna. Under skenet av facklor anvisade sedan Wallenstein och hans förtrogne, Holck, truppförbanden deras platser i den blivande slagordningen. Samtidigt igångsattes förstärkningsarbetet framför fronten.

Wallenstein grupperade sina styrkor — 8,000 man fotfolk, 4,000 ryttare samt 21 kanoner — med front mot sydost och med högra flygeln stödd mot Lützen. På grund

av den sankta terrängen väster om staden behövde han icke befara ett anfall från detta håll.

Den kejserliga slagordningen vittnar på flerfaldigt sätt om att Wallenstein hade tagit intryck av sin motståndares taktiska uppträdande. Infanteriet var icke längre grupperat i de tunga, spanska fyrkanterna utan hade givits en 10-ledig uppställning. Genom att uppdelat artilleriet och i de fördjupade landsvägsdikena framskjuta musketerare hade dessutom eldförsvaret förlänats en avsevärd styrka. Med de truppförband, som stodo till förfogande, var det emellertid icke möjligt att med tillräckliga styrkor besätta hela fronten. Den vänstra flygeln blev därvid lidande. Här synes emellertid fältherren hava planerat att insätta de delar av Pappenheims trupper, vilka väntades inträffa på slagfältet under de tidiga morgontimmarna den 6 november. För att motverka risken för en omfattning av denna flygel, grupperades ett flertal av arméns bästa truppförband på denna frontdel. Här återfinnas sålunda bland andra regementena Piccolomini, Götz och Holck.

Den svenska slagordningen innebar intet nytt i taktiskt avseende. Strävan efter att utfylla hela det till förfogande stående utrymmet mellan de båda vattendragen Flossgraben och Mühlgraben synes emellertid hava kommit till uttryck i en gruppering på två tämligen jämstarka träffen. Den överlägsenhet, som kan spåras på slagordningens högra flygel, var huvudsakligen kvalitativ. Där förde konungen själv befålet omgiven av sina intill döden trogna svenskar och finnar. På denna flygel återfanns sålunda smålänningar, östgötar, upplänningar, södermanlänningar, västgötar och — längst till höger — Stålhandskes finnar. Som närmaste granne bland centrens infanteri stod Svenska brigaden, bestående av huvudsakligast svenska men även några finska truppförband.

Någon fullständig redogörelse för konungens slagplan finnes icke. Slagskildringarna från Lützen hava också på grund av att dimman förhindrade en allmän överblick av händelseförloppet blivit ofullständiga och episodartade.

Enligt konungens order skulle den svenska hären uppbyta från sina bivacker den 6 på morgonen, då det ännu var mörkt. Avsikten var att om möjligt inleda slaget redan vid solens uppgång. Någon vila kunde knappast komma ifråga under natten, ty redan strax efter midnatt började förberedelserna för framryckningen.

Sedan framryckningen en gång börjat, kunde den fortsättas endast under ständiga strider med fiendens kavalleri. En tät dimma rådde dessutom under hela tiden de tunga kolonnerna långsamt strävade fram över de våta, leriga åkerfälten. I den grå morgongryningen kunde Lützens torn och murar småningom urskiljas till vänster. Då och då föllo några skott från de i trädgårdarna utposterade kejsrerliga musketerarna, medan eldslågorna från den brinnande staden genomträngde töcknet. Längre åt nordost vid väderkvarnshöjden skymtade dunkla massor av infanteri och rytteri.

Först kl. 9 hade den svenska hären hunnit avsluta sin uppmarsch på fälten sydost om Lützen. Konungens oro inför det kommande avgörandet hade varit stor och inför de svårigheter, som den alltjämt tätande dimman uppreste, måste denna oro ytterligare hava stegrats. Någon tvekan om stridens fullföljande kom dock icke till synes. Beslutet, en gång fattat, var orubbligt och här i den dimmiga höstmorgonen endast några hundra meter från fienden höll svenska hären korum. Efter en inledande predikan av hovpredikanten Fabricius tog konungen själv upp hymnen »Gud vare oss nådig och mild» och därpå följde »Verzage nicht, o, Häuflein klein», Gustav Adolfs egen psalm. Till sist brusade »Ein feste Burg ist unser Gott» fulltonigt från den svenska härens led. Då sången tystnat red konungen utmed slagordningen och talade uppmuntrande ord till sina soldater. Då och då bröts den på slagfältet rådande tystnaden av skotten från skärmytslingarna mellan de kejsrerliga musketerarna och svenska rytteriavdelningar.

Plötsligt skingrades töcknen för en lätt vind. Klockan var ungefär 11 på förmiddagen. Solen trängde fram och de båda slaglinjerna kunde på det korta avståndet tydligt iakttaga varandra. På båda sidor öppnade artilleriet omedelbart eld och de svenska linjerna började röra sig framåt. Den flankerande elden från det kejsrerliga infanteriet bakom trädgårdsmurarna och från artilleriet vid väderkvarnarna synes redan i ett tidigt skede hava hindrat den svenska vänstra flygelns framträngande. Högra flygeln och mitten förde sig emellertid långsamt framåt över de höstblöta fälten. Det gällde främst att undandriva de fientliga musketerarna i landsvägsdikena, och efter någon stunds eldstrid lyckades också detta. Det sätt, på vilket härvid det svenska artilleriet framfördes samtidigt med infanteriet, utgör ett av slagets intressantaste detaljer ur taktisk synpunkt. Svenska,

Gula och Blå brigaderna trängde över landsvägen och erövrade det ena av Wallensteins batterier. Strax därpå lyckades också högra flygelns rytteri att komma över landsvägsdikena, varefter förbanden ordnades. Vid 12-tiden kunde anfallet fortsätta och med våldsam kraft kastade sig svenskarna över den kejsrerliga slagordningens bataljoner. Konungens order till Nils Brahe, befälhavare för infanteriet i främre träffen, att gå löst på fienden utan att akta på hans styrka, åtlyddes till alla delar. Det svenska infanteriet hade lärt sig anfallets konst och framgången syntes till en början icke heller utebliva. Redan började ett par av de kejsrerliga bataljonerna att svikta, då de emellertid erhöilo understöd från sin bakre träffen, varigenom den hotande katastrofen avvärjdes. Striden böljade fram och åter, men småningom tvingades det svenska infanteriet att vika tillbaka över landsvägen och där försvara sig mot de kejsrerligas motanfall.

Medan dessa händelser utspelades vid centern hade högra flygeln tvingat vissa delar av fiendens lätta kavalleri att vika. Medan denna strid varade, synes emellertid Pappenheim hava anlant och övertagit ledningen på denna del av stridsfältet. Han igångsatte omedelbart ett med överlägsen kraft utfört omfattande anfall och tvingade de svenska förbanden att vika. Pappenheim blev emellertid snart sårad och fördes från slagfältet.

Läget vid de svenska förbanden var kritiskt och krävde omedelbara åtgärder. Konungen satte sig därför i spetsen för Smålands ryttare och red utan att invänta de samtidigt anryckande Östgöta och Upplands ryttare till anfall mot fienden. En häftig närstrid utspann sig och under det följande handgemänget träffades konungen av ett skott i vänstra armen och måste söka sig ur striden. Det lyckades dock icke för hans omgivning att föra honom bakom de svenska linjerna. Överraskad av några fientliga ryttare blev konungen dödligt sårad och föll ur sadeln.

Ryktet om konungens död spred sig snabbt. Sorgen över att ledaren och hjälten fallit var stor och uppriktig, men den tog sig icke uttryck i dådlös förtvivlan. Åter slöto sig leden och åter redo trogna svenska och finska ryttare till anfall. Brigaderna i mitten fingo ännu en gång möjlighet att ordna sig och förstärkningar från bakre träffen ryckte upp till de framförvarandes understöd. Befälet över hären övertogs enligt konungens tidigare givna order av hertig Bernhard av Weimar.

Samtidigt som dessa händelser ägde rum på högra flygeln och i mitten hade vänstra flygeln rensat trädgårdsmurarna i Lützen och landsvägsdikena från fientliga musketerare samt börjat anfallet mot den vid väderkvarnarna grupperade kejsrerliga vänstra flygeln. Klockan var nu mellan 2 och 3 på eftermiddagen. Vid denna tidpunkt mottog de kejsrerliga emellertid en förstärkning på 1,500 man fotfolk, vilket för tillfället återställde jämvikten.

På den kejsrerliga sidan voro nu samtliga krafter insatta i striden och några ytterligare förstärkningar voro icke att vänta under de närmaste timmarna. Till hertig Bernhards förfogande stodo dock ännu alltjämt orörda delar av den svenska bakre träffen. Efter en kort överläggning mellan hertigen och generalmajoren Knyphausen beslutades därför att fullfölja anfallet. Genom de omgrupperingar, som ägt rum på fiendesidan, syntes ett anfall mot den fientliga högra flygeln lova den snabbaste och säkraste framgången. Knyphausen beordrades på grund härav att framgå mot denna del av slagfältet. Sedan detta anfall kommit till utförande, tvingades fienden åter tillbaka och, då striden på grund av mörkret avbröts, stod den svenska vänstra flygeln i begrepp att genomföra en fullständig omfattning av den fientliga slaglinjen.

Ehuru 4,000 man av Pappenheims fotfolk, endast några timmar efter stridens avbrytande, hade inträffat på slagfältet, ansåg sig Wallenstein icke kunna kvarstanna, varför han under skydd av mörkret drog sina trupper tillbaka.

De svenska trupperna bivackerade på slagfältet. Gustav II Adolf var död, men tack vare hans armés tapperhet och offervilja hade konungens livsverk genom segern räddats från undergång.

Folke Pira.

Gustav II Adolfs porträtt och personliga tillhörigheter.

1. *Gustav II Adolfs* huvud. Teckning i svart och röd krita med inskriptionen »Gustaph Adolph König von Schweden». Signerad »A. 1632. L. S». Av Lorenz Strauch, 1554—1636. — År 1932 nyupptäckt porträtt. Den sannolikt mest porträttlika och intressanta Gustav Adolfsbild som finnes. H. 0,34 m. B. 0,24 m.
Tillhör Gemeinderat Madenhäusen bei Schweinfurt.
2. *Gustav II Adolf*, höftbild, fas t. h. Säsom yngre med blönt pipskägg. Iklädd svart harnesk, vit spetskrage med manchetter samt svart fältbindel med guldspets. Högra handen stödd på en kommandostav. Upptill till vänster inskriptionen »D. G. Gustavus Adolphus Rex Svediae. Año 1632.» Sannolikt feldaterat och målat betydligt tidigare. H. 1,05 m. B. 0,69 m.
Tillhör Neues Palais, Berlin.
3. *Gustav II Adolf*, knäbild, fas t. h. Iklädd kyller och blå, spetsprydd fältbindel. I höger hand bär han en värja med inskriften »Ferrum», i den vänstra en bibel med inskriften »Verbum Dei». T. h. en utsikt över Alte Veste vid Nürnberg och därunder en inskrift »Anno: MDCXXXII VI November Mortus G A R S». H. 0,61 m. B. 0,46 m.
Tillhör Stadtrat, Nürnberg.
4. *Gustav II Adolf*, knäbild, fas t. h. Iklädd svart hatt, brun tröja, gult kyller, värjehäng och handskar. T. v. draperi samt krona och spira. T. h. en utsikt över landskap med Gustav Adolf till häst samt krigare och i bakgrunden staden Würzburg samt inskriptionen »Cum Deo et victricibus armis». Därunder hans vapensköld samt monogram G. A. R. S. H. 1,30 m. B. 0,94 m.
Tillhör Fürstl. Bibliothek und Kunstsammlung i Mähingen.

5. *Gustav II Adolf*, helfigur, stående fas t. h., iklädd svart dräkt med spetskrage, broderat värjgehång och handskar. I sin högra hand håller han en värja, i den vänstra en uppslagen bibel med inskriptionen »Pro Religione». I bakgrunden utsikt över staden Augsburg och trupper. Signerat »M. Merian, pinxit 1632». T. v. inskriptionerna: »Pro Libertate» samt »Augsburg Mid acort erobert den 11 Aprilis A° 1632». T. h. »Gustavus Adolphus D. G. Rex Suecorum Gothorum et Vandalorum». H. 0,82 m. B. 0,60 m.

Tillhör Freiherr von Süsskind, Rittergut Dennenlohe bei Wassertrüdingen.

6. *Maria Eleonora*, svensk drottning, prinsessa av Brandenburg, 1599—1655, gift med konung Gustav II Adolf. Knäbild, fas t. v., stående intill ett bord mellan tvenne draperier. Såsom yngre i gul peruk och uppstående spetskrage samt spetsmanschetter. Praktfull dräkt i sidenbrokad med uppslitsade ärmar med rika smycken. Inskription till vänster »V. G. G. Maria Eleonora geborenes Frewlin aus kuhr furstlichen Stam Brandenburg in Preusen gulich cleff und Berg Herzogin. Anno 1619.» Sannolikt fästmöporträtt. H. 1,19 m. B. 0,91 m.

Tillhör Schlossmuseum, Berlin.

7. *Utsikt över Nürnberg* under stadens belägring 1632. I förgrunden t. v. Gustav II Adolf och hans stab. Upptill tre svävande putti bärande staden Nürnbergs vapen samt inskriptionen »Der Stadt Nürnberg achtzehnen wochentliche Belagerung im Jahr. 1632». Oljemålning av Michael Herr, 1591—1661. H. 0,88 m. B. 1,36 m.

Tillhör Stadtrat, Nürnberg.

8. *Gustav Adolfs hatt* av ljus filt, stofferad med röd plysch och kantad med guldband. Hattbrättet är uppknäppt på vänstra sidan, runt kullen ett hattband av snörmakeri i guld.

En samtidig inskrift meddelar: »Diesen Huet haben Ihre Königliche Majestät Gustaf Adolpf selber getragen, vnd Grav Wolff Otten von Hohenloe, so sein Camer Herr gewesen von seinem Kopf geben, gegen einen Andern Huet, welchen dieser zu Nürnberg lassen machen, vnd ist dies Anno 1632 beschehen».

Tillhör Furst Hohenlohe-Öhringen, Schloss Neuenstein.

9. *Gustav Adolfs dräkt* av violett kläde med guldbroderier. Jackan är egentligen en s. k. kassack som bars med uppskurna fritt hängande ärmar och framtill öppen. Den till höger sittande violetta, guldbroderade siden-tröjan har sannolikt burits under kassacken. De torde tillhöra den stora och rika klädning som 1620 levererades av Sebastian Lillie till det förestående bröllopet.

Tillhör Kungl. Livrustkammaren.

10. *Gustav Adolfs strumpeband* av svart siden, med breda guldspetsar i ändarne och smalare i sidorna. De virades två varv om benet och knötos i stora rosetter, varför de hava den förvånande längden av ung. 3 meter.

Tillhör Kungl. Livrustkammaren.

11. *Del av Gustaf II Adolfs svepning* av guldtyg. Gustav II Adolfs kista som från gravsättningen 1634 stått på tvenne sandstenspelare i gravkorets nedre valv uppflytades till det övre koret och öppnades högtidligt i närvaro av konung Carl XIV Johan den 6 nov. 1832. Den tillslöts därefter och nedsattes i marmorsarkofagen. Vid detta tillfälle erhöll Excellensen Greve Magnus Brahe detta minne.

Tillhör Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.

Porträtt och minnen av krigare, som deltagit i slaget vid Lützen.

12. *Bernhard*, hertig av Sachsen-Weimar, 1604—1639. Inträdde 1631 i svensk krigstjänst, deltog i slaget vid Lützen, där han efter konungens död övertog befälet över dennes trupper. Senare jämte Gustav Horn överbefälhavare över den protestantiska armén i Tyskland (till 1634). — Helfigur, fas något t. h. Medelålders man med pipskägg, stående i draperiprydd interiör. Iklädd spetskrage, gult kyller, röda byxor, stövlar, röd fältbindel. Håller i vänstra handen en hatt. Okänd konstnär 1600-talets mitt. H. 1,93 m. B. 1,24 m.
Tillhör Stadtrat, Nürnberg.
13. *Nils Brahes tröja*, buret i slaget vid Lützen, av grå pikerad atlas med rött foder. Hålet på bröstet är en senare skada. Nils Brahe sårades vid Lützen i knät och dog först 14 dagar efter slaget. Tidigare förvarad i rustkammaren på Rydboholm.
Tillhör Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.
14. *Nils Brahes värja*. Fästet är rikt guldinlagt, klingan bär Toledosmeden SEBASTIAN HERNANDES namn. Brukades av Nils Brahe i tyska kriget samt fördes senare i hans begravningsståg.
Braheska gravkoret. Östra Ryds kyrka.
15. *Per Brahes tänkebok*. Egenhändiga anteckningar av riksdrotsen greve Per Brahe d. y. innehållande bland annat en skildring av hur sorgebudskapet från Lützen kom till Stockholm.
Tillhör Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.
16. *Collorèdo, Rudolf*, greve, kejserlig tysk fältmarskalk (1585—1657). Varnade Wallenstein, då svenskarna ryckte an

mot Lützen och deltog med utmärkelse i slaget, där han kommenderade en avdelning. Deltog i mordet på Wallenstein 1634. Död som guvernör i Prag. — Helfigur fas t. v. stående äldre man med kommandostav i högra handen. Iklädd bröstharnesk och svart dräkt samt spetskrage och värja, t. v. utsikt över landskap med krigare, t. h. draperi. Möjligen målat av M. Merian. H. 2,31 m. B. 1,42 m.

Tillhör Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.

17. *Fleetwood, Georg*, 1605—1667, friherre, överste i svenska armén för ett av honom i England värvat infanteriregemente 1630. Deltog i slaget vid Lützen. Överste för Jönköpings läns infanteriregemente och kommandant i Greifswald 1640. — Knäbild fas t. h. Yngre man med ljust hår och pipskägg, iklädd spetskrage, röd dräkt rikt prydd med guldband, uppslitsade ärmor, blågul fältbindel, handskar, värja samt kommandostav i högra handen. T. v. inskriptionen »Baron George Fleetwood. Governor of Calmar. and of the Isle of Oeland. in Sweden 1630. Brother of Sr Wm Fleetwood of Woodstock. and of Charles Fleetwood, Lord Deputy of Ireland». T. h. fleetwoodska vapnet samt harnesk med hjälmruske. H. 1,24 m. B. 0,93 m.
Tillhör Lady de Robeck, London.
18. *Holck, Henrik*, dansk krigare i kejserlig tjänst, 1599—1633. Efter att först ha varit i dansk tjänst blev han 1629 överste för ett infanteriregemente under Wallenstein. Tjänstgjorde även under Tilly, under den tid Wallenstein var i onåd. Som fältmarskalklöjtnant intog han större delen av Sachsen och Dresden 1632 och miste under detta krig sitt vänstra öga. Deltog i slaget vid Lützen och kommenderade där den kejserliga härens vänstra flygel mitt emot Gustav II Adolf och sårades i slaget. 1632 utnämndes han till fältmarskalk och året därpå till riksgreve. — Helfigur fas t. h. Stående medelålders man med pipskägg och svart peruk samt bindel för vänstra ögat. Iklädd svart sidendräkt, vit krage och manchetter, värja samt stövlar med sporrar. Blågrön fond. Av Karell van Mander (1610—1670). Verksam i Danmark som dansk hovmålare. H. 1,92 m. B. 1,16 m.
Tillhör Greve Helge Knuth Rosendal pr Faxø, Danmark.

19. *Mörner af Tuna, Carl*, friherre, 1605—1665. Kammardräng hos Gustav II Adolf 1620 och volontär i trettiåriga kriget. Uppvaktade Gustav II Adolf under hela tyska kriget och deltog i slagen vid Leipzig, Nürnberg och Lützen. Sedermera generalguvernör över Ingermanland och Kexholms län 1645 och president i Dorpats hovrätt 1651. — Knäbild fas t. h. Mörkt lockigt hår, benat i mitten, mustascher. Vit sluten spetskrage, svart rock med vita, rödfodrade manchetter, brokadväst med guldbroderat värjgehäng. Guldarmband om vänsta armen, som han lutar mot bord, varå ligger en svart hatt och handskar. Höger hand handskbeprydd, omfattar kommandostav. Stort slagsvärd i sidan. Stående mellan grålila draperi mot brun fond. I vänstra hörnet en sköld med följande inskrift: »Herr Carl Mörner Swedischer Reichs Raht ist geboren zu Stockholm den 21. Februarij 1605, Hatt 7 Jahr in Holland undt Franckreich studert. — Ist gevesen:

1. Des Gustavi Magni Kamer Juncker 2 Jahr.
2. Assessor ins Hoffgericht 1 Jahr.
3. Reichs Kammerrath 6 Jahr.
4. Landzhöfdinge uber Wijborg 5 Jahr.
5. General Governeur uber Ingerman Land 5 Jahr.
6. Köngl. Præsident zu Dorpat — — Jahr.

Ist gestorben in sinem alter jare und lieget alhier begraben.» — T. h. mörnerska vapnet samt inskriften »C. M. Aetatis suæ 52. Anno 1657.» H. 1,32 m. B. 1,04 m.

Tillhör fröken Signe Blomstedt, Stockholm.

20. *Pappenheims kommandostav*. Av konsthyvlat bresillieträ med graverade beslag av förgyllt silver. Staven är icke direkt ett befälstecken, men dock av den form som endast bars av högre dignitärer. Den är från en tidig del av 1600-talet.

Tillhör Staatliches historisches Museum, Dresden.

21. *Piccolomini, Ottavio*, hertig av Amalfi 1599—1656. Österrikisk fältherre av italiensk börd, deltog i 30-åriga kriget från 1618—1648. Efter slaget vid Lützen skyddade han med sitt kavalleri den kejserliga härens reträtt. — Höftbild, fas t. h. Äldre fetlagd man i svart harnesk. Signerad a. t. Matthæus Merian fecit A° 1649. H. 1,07 m. B. 0,86.

Tillhör Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.

22. *Wallenstein (Waldstein) Albrecht*, hertig av Friedland, 1583—1634. Österrikisk härförare, befälhavare för de kejserliga trupperna 1625—1630 och 1632—1634. Gustav II Adolfs motståndare i striderna vid Nürnberg och i slaget vid Lützen. — Höftbild fas t. h. Medelålders man i svart pipskagg med värja och kommandostav i vänstra handen. Iklädd vit tröja, kyller och röd fältbindel. H. 0,89 m. B. 0,72 m.

Tillhör Stadtrat, Nürnberg.

23. *Wallensteins sadel*. Av röd sammet med mycket rika broderier i guld och silver. Sadeln uppgives vara använd i slaget vid Lützen.

Tillhör Greve Karl von Waldstein. Wallensteinska Palatset i Prag.

24. *Wallensteins krage* sydd och utskuren i stil med de venetianska spetsarna, av den fritt utstående form som var vanlig i den italienska kulturens länder.

Tillhör Greve Karl von Waldstein. Wallensteinska Palatset i Prag.

25. *Wallensteins värja*. Fäste av snidat och guldbelagt stål med Wallensteins vapen som hertig av Friedland samt devisen FIDE ET OBSEQUIO (med trohet och lydnad) och som symbol en jaktfalk. Klingan har italienske klingmeden ANTONIO PICININO's namn och märke. Värjan är sannolikt från nedre Rhentrakten.

Tillhör Zeughaus, Berlin.

26. *Wallensteins stigbygel* av genombrutet ciselerat stål med Wallensteins vapen.

Tillhör Comtesse Clothilde Clam-Gallas, Friedland.

Handlingar rörande Gustav II Adolfs död.

27. *Axel Oxenstierna till riksrådet*. Frankfurt a. M. 1632^{14/11}. Om konungens död samt dryftande av aktuella regeringsärenden. Brevet är egenhändigt undertecknat av O., men i övrigt skrivet med en sekreterares hand. Om konungen heter det: »Jag hafwer nw j någre åhr understundom warit därhoos och föga annat förmodat, ähn att dette fallet en gång händha skulle; hafwer fuller styrckt per occasion, att S. Kongl. Mtt. sitt lijff bettere j acht taga skulle; men såsom Gudh H. S. Mtt. medh ett heroiskt oförskreckt och resolut hiärta begäfwet hadhe, som ingen fahrligheet eller dödhs ansade; altså kan dedh och bör H. S. Mtt. medh störste beröm effertalast, men oss därjempte giffwin deste större orsak att gråta och beklagat, att oss een sådan herre, menniskligen däromm till att säija, för tijdhen åhr ifrån tagen. J werlden finnes nw des konungs lijke inthet och åhr j många hundrade åhr inthet funnen, weet icke heller om han så lätteligen kommer här effter. Jw må han medh rätta hoos oss heta den wijse och store konung Gustaf, fädernes landzens fader; des lijke j Swerrige aldrig regerat hafwer, som icke allenast wij wete, uthan alle fremmandhe nationer, fiender och wenner moste bära witesbördh öfwer.»
- Ur Riksarkivet.
28. *Kamreraren, senare landshövdingen Tönnes Langmans brev till riks- och kammarråden om slaget vid Lützen*. Altenburg 1632^{12/12}.
- Ur Kammararkivet.
29. *Pfalzgreven Johan Casimir till fältmarskalken Gustav Horn*. 1632^{14/12}. Med egenhändig apostille om konungens död. »L'affliction publique procedante de la

mort d'un si grand et vrayment Roy non pareil, est si grande que plume ne la scait exprimer aussi les chaudes larmes d'un fidele seruiteur qui par ce moyen est priue non seulement de son tant cher et honore Maistre ainsi vrayement de son Pere . . . Pour mon particulier le malheur ayant este si grand que de survivre un tel Patron qui m'estoit et aux miens en lieu de Pere, ma fortune et des miens appres Dieu dependent de sa personne.»

Ur Riksarkivet.

30. *Berättelse om slaget vid Lützen av Gustav II Adolfs fältpredikant, sedermera superintendenten i Stettin Jacobus Fabricius*. 1650^{20/12}.
- Ur Riksarkivet.
31. *Beskrivning av Gustav II Adolfs begravningsprocess* (descriptio pompæ funebris, qua Gustavus Adolphus Gothorum Svecorum Vandalorumque Rex semper Augustus in Svecia a suis solenniter est satus).
- Ur Riksarkivet.
32. *Kardinal Barberino till Wallenstein*. 1632^{11/12}. Med lyckönskan till 'victorian' vid Lützen.
- Ur Wallensteinska arkivet, Inrikesministeriets arkiv i Prag.
33. *Kejsar Ferdinand II till Wallenstein*. 1632^{24/12}. Egenh. undertecknat av kejsaren och riksvizekanslern P. H. von Stralendorff. Beseglat med kejsarens sigill. I skrivelsen underrättar kejsaren W., att han antagit lantgreve Georgs av Hessen anbud att bemedla fred med kurfursten av Sachsen. »Es hatt gleichwol inmittels der allerhöchste Gott alss ein gerechter Richter zwischen Unns unnd dem gewesten König in Schweden . . . in der . . . bey Lützen vorgeloffener Feldtschlacht dero gerechtes Urtel gefellt und den Aussschlag wider sein Persohn, . . . gegeben.»
- Ur Wallensteinska arkivet, Inrikesministeriets arkiv i Prag.
34. *Pappenheims änka, Anna Elisabet, »gräfin zu Bapenheim wittib», till Wallenstein*. 1632^{30/12}. Tackar för delta-gande efter makens död och erbjuden gåva av 5,000 thaler. Anbefaller sig i hans och kejsarens skydd.
- Ur Wallensteinska arkivet, Inrikesministeriets arkiv i Prag.

35. *Hertig Bernhard av Weimar till Wallenstein*. 1633 ¹⁷/₁. Med hertigens sigill. Angående utbyte av fångar.

Ur Wallensteinska arkivet, Inrikesministeriets arkiv i Prag.

36. *Pappenheim till Wallenstein*. Wurzen 3 meil vor Leipzig 1632 ⁷/₁₁. Underrättar kurfurst Maximilian att han konjungerar sig med Wallenstein.

Ur Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München.

37. *Johan Christoph Abegg, kurfursten av Bayerns hovkansler, till furst Johan av Hohenzollern*. München 1632 ²²/₁₁ 'umb 8 uhr vormittag'. . . »gleich in dieser stundt zeitung eingelanggt, wass gestalten am nechst uerschinen mittwoch auff dem Eichsfeldt zwischen Ihrer Frl. Gn. herzogen von Friedtlanndt neben herrn Grafen von Pappenhaimb, dann dem König in Schweeden ein starckhes treffen vorgangen, der König auf das haubt geschlagen und selbst wie auch Pappenhaimb todt gebliben. Was von dem schwedischen volckh übergebriben, solches alles auff vnnsere seithen herübergefallen sein, unnd hochernannt Ihre Frl. Gn. von Friedtlandt des königs in Schweeden huet, röhr und pettschafft zur hannden bekhommen haben sollen.

Ur Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München.

38. *Furst Johans svarsskrivelse till kurfurstens kansler*. 1632 ²⁴/₁₁. Tackar för det viktiga meddelandet »und ist eben an heut von dess herrn Churfürsten in Bayern Durchl. und Gn. mir desshalben auch communication geschehen, welche gleichwoln des Grafen von Pappenheim todt für gewiss aber des khönigs todt etwas zweifelhaftigs, sonsten aber auch mit sich bringt, das es ein blutiges treffen gewesen sey, Fridlandt in die 30 standarten und fendl erobert, hingegen aber yber fünff oder sechs nit verlohren haben, und welcher theil die Victori erhalten hab, noch nit kundtbar sein soll.»

Ur Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München.

39. *Manifest av Wallenstein*, med hans sigill och egenhändiga underskrift. 1630 ¹⁷/₇. Ställt till officerarna vid några nyuppsatta kompanier kroater, att de skola vara vederb. kommissarier lydiga vid rekvisition av kvarter, proviant, fourage etc.

Ur Bayerische Staatsbibliothek, München.

40. *Svenske krigskommissarien C. F. von Brandt och general-fältvaktmästaren Vitzthumb v. Ekstedt till staden Mülhausen in Th*. 1632 ⁸/₁₁. Gäller värden av de sårade efter slaget vid Lützen.

Från Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg.

41. *Ottavio Piccolomini. Berättelse över slaget vid Lützen*. Prag ²⁴/₄ ^{nov.}/_{dec.} 1632, omtalade huru konungen dödats vid ett anfall från hans eget och Götz' regementen och huru han sett konungen ligga död på marken och plundrats av soldater från de nämnda regementena. Själv hade han av soldaterna erhållit konungens kyller.

Skänkt av Dagens Nyheter till Riksarkivet med anledning av jubileet.

Härens beväpning på Gustav II Adolfs tid.

42. *Gustav II Adolfs värjtyp* har hittills icke kunnat påvisas. Denna jämte tre liknande värjor i Braheska rustkammaren från Rydboholm (nu på Skokloster) kallas i de äldre inventarierna »soldate värjor». Den flata hjärtformiga knappen förekommer även på sablar och torner-svärd som måste dateras till tidigt 1600-tal. Jämför även värjan på Nils Brahes porträtt n:r 460. Typen utgår från äldre värjor. På något senare värjor är knappen större och rundare. Sådan är den även på de soldatvärjor som med rätt stor sannolikhet hänföras till Carl X:s tid.
Tillhör Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.
43. *Bok* om Gustav II Adolfs krigskonst. Laurentius a Troupitzen: *Kriegskunst nach Königlicher Schwedischer Manier. Eine Compagny zu richten. Franckfurt bey Mattheo Merian Anno MDCXXXIII (1633).*
Tillhör Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.
44. *Läderkanon* som tillhört Axel Oxenstierna. Kanonen är av mindre kaliber än de av Gustav II Adolf antagna regementsstyckena. Privilegium på tillverkningen av dessa kanoner erhöles av ägaren till Julita bruk i Södermanland österrikaren Melchior Wurmbrandt.
Läderkanonerna användes endast under någon del av preussiska fälttåget, men visade sig hava större nackdelar genom att de för snabbt upphettades vid eldgivningen än fördelar att lätt kunna framskaffas.
Namnet läderkanon ha de erhållit av sitt skyddande läderhölje. Det konstruktivt märkliga hos kanonerna är att kanonröret av koppar förstärktes med lindning av rep.
Tillhör Kungl. Livrustkammaren.
45. *Luntläsmusköt* för infanteri (musketerare).
Tillhör Kungl. Livrustkammaren.

46. *Muskötgaffel* (forkett) avsedd att stöda den tunga musköten vid skottes avlossande.
Tillhör Kungl. Livrustkammaren.
47. *Krutflaskor och kruthorn*. De större äro för laddningen, de mindre för fängkrutet.
Tillhör Kungl. Livrustkammaren.
48. *Bandolär* för musketerare med elva patroner och kulpung. Patronen innehöll endast utmätt krutmängd. En av patronerna som har en pip innehåller fängkrut.
Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.
49. *Gehäng för ryttare* (ty. Porteflasche) buret i bältet på högra sidan, med pung för kulor eller patroner, krutflaska och spännare.
Tillhör Kungl. Livrustkammaren.
50. *Hjullåsnycklar* (spännare).
Tillhör Kungl. Livrustkammaren.
51. *Spännareband* av blått och vitt linne. Hjullåspistolerna kunde endast spännas med en nyckel (»spännare»). För att icke tappa detta viktiga redskap fästes spännaren vid bältet med dylika band. De äro ytterligt sällan bevarade.
Tillhör Skoklosters fideikommiss: Friherre Fredrik von Essen.
52. *Trumpet* med Gustav II Adolfs initialer G. A. R. S. och årtalet 1.6.2.4. signerad MACHT IOHANN LEONHA EHE IN NVRNBERG. Nürnberg var länge huvudorten för tillverkning av mässingsblåsinstrument.
Tillhör Bayerisches Armeemuseum, München.
53. *Luntebetäckare* för musketerare, till skydd för den brinnande luntan. Exemplaret möjligen något senare än Gustav II Adolfs tid, men dylika skydd användes redan då.
Tillhör Kungl. Livrustkammaren.

16. Die ... (to be) ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...
51. ...
52. ...
53. ...
54. ...
55. ...
56. ...
57. ...
58. ...
59. ...
60. ...
61. ...
62. ...
63. ...
64. ...
65. ...
66. ...
67. ...
68. ...
69. ...
70. ...
71. ...
72. ...
73. ...
74. ...
75. ...
76. ...
77. ...
78. ...
79. ...
80. ...
81. ...
82. ...
83. ...
84. ...
85. ...
86. ...
87. ...
88. ...
89. ...
90. ...
91. ...
92. ...
93. ...
94. ...
95. ...
96. ...
97. ...
98. ...
99. ...
100. ...

Pris 25 öre

Uppsala 1932. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 32843